

УДК 332.142.4

І.В. Лисенко, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ

Проаналізовані особливості формування кластерних утворень у регіоні. Виявлено основні фактори, що стримують ефективний розвиток кластерних утворень, та запропоновано шляхи їх подолання. Розроблена концептуальна схема організаційно-інвестиційного механізму формування кластерних утворень.

Ключові слова: організаційно-інвестиційний механізм, кластерне утворення, регіон, конкурентні переваги, синергетичний ефект.

Проанализированы особенности формирования кластерных объединений в регионе. Выявлены основные сдерживающие факторы эффективного развития кластерных объединений и предложены пути их преодоления. Разработана концептуальная схема организационно-инвестиционного механизма формирования кластерных объединений.

Ключевые слова: организационно-инвестиционный механизм, кластерное объединение, регион, конкурентные преимущества, синергетический эффект.

The features of the cluster formations have been analysed. The main factors hinder the effective development of cluster structures were identified and the ways to overcome them were proposed. The conceptual scheme of organizational-investment mechanism of cluster formations is designed.

Key words: organizational-investment mechanism, cluster formation, region, competitive advantages, synergies.

Постановка проблеми. Глобалізація ринків, посилення конкуренції привели до зростаючої популярності нової виробничої інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластери. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки сприяє процесам посилення конкурентоспроможності та прискоренню інноваційної діяльності. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й повністю відповідає вимогам національного і регіонального розвитку. Тому все більш актуальним стає створення цілісних виробничо-інтегрованих систем, одним з типів яких є промислові кластери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування та розвитку кластерних утворень займалися відомі провідні науковці як зарубіжні, так і вітчизняні: Р. Коуз, М. Портер, В. Прайс, С.І. Соколенко, П.Ю. Буряк, П.І. Гайдуцкий, С.В. Мочерний, П.Т. Саблук, Г.Л. Фактор, В.Г. Федоренко, А.Г. Мазур, А.С. Ємельянов, В.Ф. Бесєдін, Е.Д. Клименко та інші. Вони зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики кластеризації економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість публікацій у науковій літературі з питань формування та розвитку кластерних утворень, залишається актуальним і потребує подальших досліджень питання розробки організаційно-інвестиційного механізму формування кластерних утворень.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація економічних процесів, стрімкі темпи науково-технічного прогресу, збільшення впливу високотехнологічних компаній, пожвавлення інноваційних процесів обумовлюють появу нових підходів до соціально-економічного розвитку регіонів України.

Дослідження особливостей механізму формування кластерних утворень зумовлені проблемами кардинального підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України в умовах сучасних відносин. Державі з повністю централізованим у минулому господарством необхідно шукати шляхи його перебудови, щоб мати змогу гідно конкурувати на світовому ринку, де держави з ринковою економікою посідають провідне місце.

У різних країнах розглядаються різні підходи до характеру функціонування кластерів та до створення ефективного механізму їх формування. В країнах Євросоюзу кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів та держави.

Наприклад, у Німеччині успішно функціонують і розвиваються кластери високих технологій, зокрема автомобільні кластери.

Франція є взірцем застосування кластерної стратегії в розвитку економіки, де основна увага приділяється інноваціям у високотехнологічних секторах та партнерству між різними ланками виробництва.

В Австрії діють кластери харчової, деревообробної, хімічної, автомобільної промисловості, технологій охорони здоров'я, крім того, успішно функціонують трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізувались зв'язки з Францією та Великобританією. Розроблена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором.

Цікаві приклади формування кластерних утворень має Японія, де функціонування кластерів простежується у вигляді взаємодії великої групи фірм, більшість з яких залишилися від повоєнних періодів та поєднуються через акціонерний капітал. У кожній такій групі знаходиться великий банк, який є її центром (приміром є «Міцубісі банк» або «Сумітомо банк»). Особливого значення у прийнятті рішень набувають зв'язки, які виникають усередині кластера з метою консулювання один одного у сфері технологічного розвитку та інформування всередині групи про ринковий попит на ті чи інші товари і послуги. Наприклад, корпорація НЕДО і «Сумітомо кейбл» (обидві з групи «Сумітомо») працювали разом протягом багатьох років у галузі розвитку технології оптичних волокон. Корпорація НЕДО спеціалізується на виробництві електроніки, а «Сумітомо кейбл» – на виробництві оптичних волокон і кабелю, тобто в галузі, що має зовсім інші критерії конкурентоздатності [8].

В Японії існує багато важливих механізмів, які впливають на розвиток кластерів. До них можна віднести пайову участь в акціонерному капіталі компаній постачальників продукції.

В Італії розвитку кластеризації сприяє географічна близькість та сімейні чи родинні відносини між фірмами. У Швеції особливого значення набувають фінансові групи. У Німеччині такого значення набувають банки.

Росія використовує кластерний підхід під час розробки регіональних стратегій розвитку. Зокрема одним з перспективних є автомобільний кластер у Тольяті, перспективними також є авіакосмічний, інформаційно-телекомунікаційний кластери в Москві, кластер мікроелектроніки в Зеленограді, біотехнологічний, інформаційно-комп'ютерних технологій та ін.

У той же час, незважаючи на національні особливості розвитку кластерів, сам механізм їх формування виглядає для кожної системи таким чином:

1) започаткування кластера часто обумовлюється історичними обставинами, такими як наявність сировини, спеціальні знання та досвід у науково-дослідних організаціях або традиційне ноу-хау, спеціальні або сучасні вимоги певної групи (географічно сконцентрованих) клієнтів або фірм, та місцезнаходження фірм або підприємств, що представляють важливі інновації в технологіях, які стимулюють зростання багатьох інших суб'єктів ринку. На першому етапі кластерного розвитку часто створюються нові фірми, що веде до географічної концентрації компаній, які знаходяться на майже тій самій виробничій стадії;

2) як тільки фірми агломеруються, вони починають отримувати більше вигоди, обумовленої зовнішніми факторами, та акумулюють її. Першим зовнішнім економічним фактором є створення групи спеціалізованих постачальників та фірм з обслуговування, які часто утворюються після вертикальної дезінтеграції компаній та створення спеціалізованого ринку праці;

3) формування нових організацій, що надають послуги декільком фірмам у зростаючому кластері, наприклад, науково-дослідні інститути, спеціалізовані навчальні заклади та бізнес-асоціації;

4) розвиток зовнішніх економічних факторів та виникнення нових місцевих організацій збільшують важливість, престиж та привабливість кластера. Це може привести до того, що більше фірм та висококваліфікованих працівників приєднуватимуться до кластера, таким чином збільшуючи його привабливість та створюючи «родюче місце» для створення нових компаній;

5) створення неринкових некомерційних активів у вигляді відносин, що сприяють безкоштовному обміну інформацією та знаннями через, наприклад, неформальне співробітництво, та допомагають координувати господарську діяльність. Таким чином, зрілі регіональні кластери можуть мати комплекс спеціальних, диференційованих та локалізованих відносин між особами та організаціями, які координуються щоденною співпрацею або правилами, що найчастіше діють тільки за умови сусідства;

6) кластер може бути успішним десятиріччями або стати частиною нового кластера. Буває, що регіональні кластери зазнають занепаду. Це відбувається тому, що бізнес-поведінка у технологічному, інституціональному, соціальному та культурному аспектах стає більш внутрішньоорієнтованою [9].

Розглянемо схему-механізм формування кластерних утворень на основі організаційно-інвестиційного механізму (рис. 1).

Інвестиційна складова механізму базується на залученні фінансових ресурсів, а організаційна передбачає регіональне, міжрегіональне і міжнародне об'єднання організаційних, управлінських та правових чинників для створення конкурентоздатної економіки регіону на основі кластерних утворень. Інтеграційні процеси для підприємств в усіх галузях економіки мають позитивний синергетичний ефект, оскільки продукція, доведена до потенційного споживача, буде доступнішою. Тобто інтеграція усіх підсистем лежить в основі створення кластера, який повинен стати вектором до конкурентоспроможності кожного учасника кластеру. Такий синергетичний ефект матиме позитивний результат для конкурентоспроможності територій.

Поняття «інтеграція» (лат. integer – відновлення, поновлення, цілий) деякою мірою співзвучне поняттю «кооперація». В широкому розумінні слова – це об'єднання у ціле окремих частин з метою досягнення відповідного кінцевого результату. В економічній енциклопедії цей термін також визначають як «процес розширення економічного і виробничого співробітництва» [3].

Розрізняють такі основні види інтеграції: горизонтальну і вертикальну.

Горизонтальна інтеграція – форма кооперування всередині галузі, як правило, однотипних підприємств з метою використання переваг масштабного виробництва. На цій основі створюються всі передумови для придбання та успішного використання дрібними і середніми суб'єктами господарювання сучасних засобів виробництва. П.Т. Саблук виділяє такі основні напрями горизонтальної інтеграції: виробнича, фінансова, освітньо-консультативна і соціальна [11]. Розвиток горизонтальної фінансової інтеграції базується на двох напрямках: кредитування і страхування. Тобто створення інтеграційних об'єднань за участю банків та страхових організацій має ряд переваг. У банків з'являється надійний партнер зі страхування ризиків, поширення продуктів банку через страхову організацію (кредити, пластикові карти). Для страхових компаній до переваг співробітництва з банками відносять продаж страхових продуктів через банківські канали, страхування банківських ризиків.

У розвинутих країнах, зокрема США та Франції, під вертикальною інтеграцією розуміють прямі зв'язки між підприємствами по технологічному циклу на основі договорів або прав володіння.

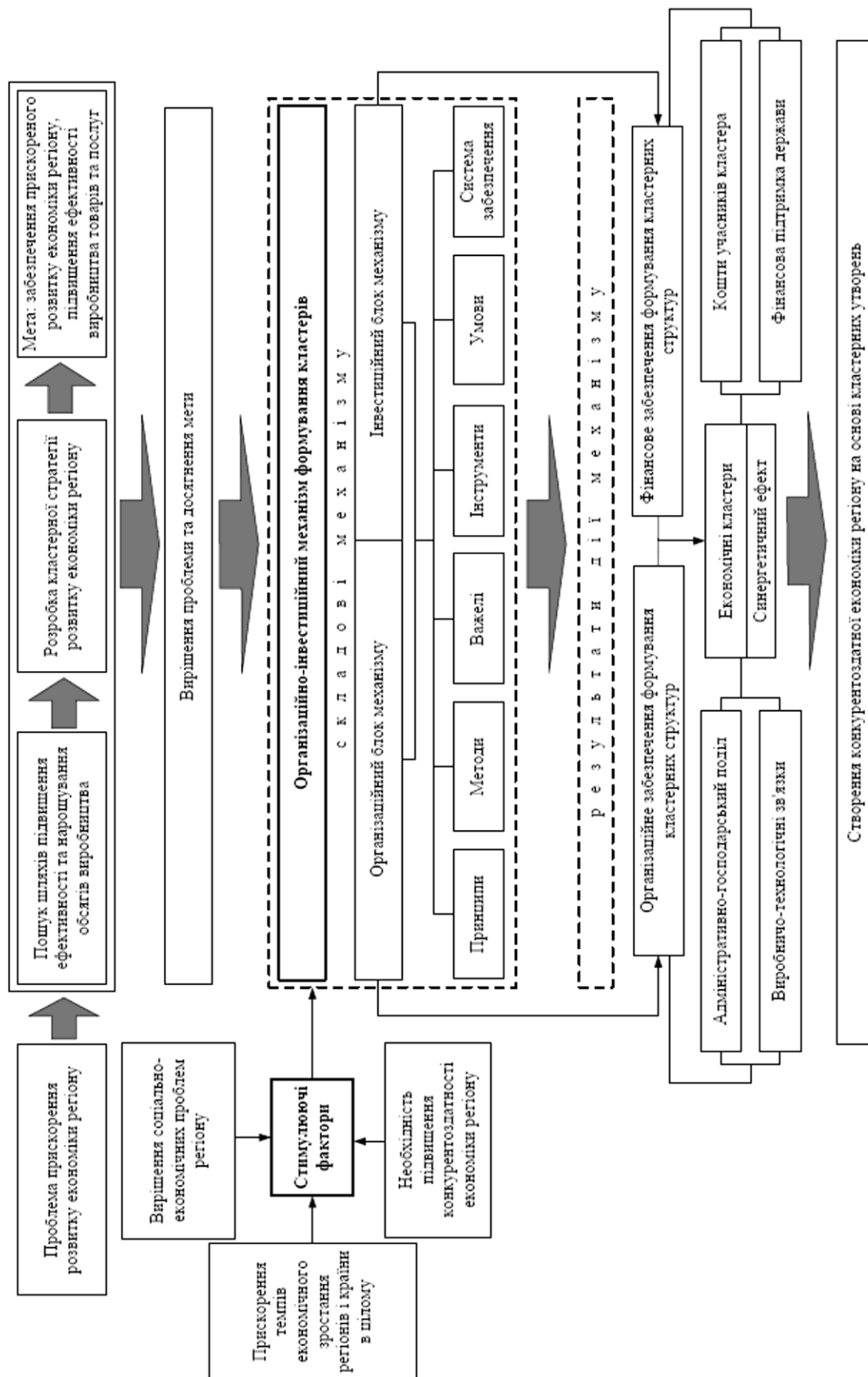

Рис. 1. Концептуальна схема організаційно-інвестиційного механізму формування кластерних утворень

Процеси вертикальної інтеграції реалізуються через такі форми обміну товарами і послугами між суміжними галузями:

- модифіковані ринкові відносини (контрактні зв'язки горизонтальної і вертикальної кооперації та інтеграції);
- позаринкові відносини (організаційне оформлення міжгалузевих зв'язків);
- на основі повної власності (повна інтеграція) [14].

Слід зазначити, що вертикальна інтеграція охоплює весь технологічний процес, на відміну від горизонтальної. В результаті підвищується ефективність виробництва, забезпечується контроль за якістю продукції на всіх рівнях.

Багато хто із західних економістів вбачає основоположну причину вертикальної інтеграції у сфері обміну, що забезпечує економію транзакційних витрат.

Так, Р. Коуз вважає, що «вертикальна інтеграція витісняє використання ринкового механізму цін як способу розподілу ресурсів, якщо витрати проведення транзакцій усередині організації менші за відповідні витрати ринкових транзакцій» [6].

Існує два основних напрямки формування кластерних структур: на основі адміністративно-господарського поділу і на базі виробничих зв'язків (рис. 2).

Рис. 2. Особливості формування кластерних утворень

Кластер як адміністративно-територіальна одиниця, як правило, включає підприємства, організації та установи різних сфер та галузей, що локалізовані на певній території. Економічний кластер, сформований на основі бачення цілісного господарського механізму, передбачає взаємозв'язки між декількома підприємствами однієї галузі або суміжних галузей. Але найбільш ефективні ті, які під час свого формування поєднали ці два принципи [4; 5; 7; 12; 13].

Взагалі ефективність роботи кластерного утворення зумовлюється інтересом його учасників. Економічний кластер передбачає складну структуру, яка, орієнтуючись на партнерство, спрямована на перспективний стратегічний розвиток. При утворенні клас-

тера на основі регіону кордон кластера співпадає з кордоном регіону, створивши кращі умови для праці і життя населення.

Тільки місцеві підприємства, на відміну від конкурентів, що знаходяться на значній відстані від ринку, знають особливості і специфіку роботи ринку. А тому їм особливо вигідно об'єднуватись у кластери, поєднуючи при цьому власні інтереси і загальну мету, а саме – стійкий розвиток. Це стає більш привабливим при підтримці регіональної та місцевої влади.

Сформований кластер потребує постійного контролю за його розвитком та функціонуванням.

Отже, здійснюючи управління кластерним об'єднанням, необхідно підтримувати основні стратегічні ініціативи, до яких можна віднести:

- створення кластерів у визначених галузях промисловості;
- розробку нових продуктів з високою часткою доданої вартості, які можуть стати конкурентоспроможними на світовому ринку;
- розвиток мереж, до складу яких входитимуть торговельні компанії та споживачі;
- розвиток мереж за участю регіональних державних та приватних інституцій;
- налагодження двосторонніх контактів з державними та приватними інституціями в інших регіонах та за межами країни;
- налагодження співпраці з організаціями, що надають технічну допомогу підприємствам регіону;
- налагодження зв'язків з місцевими органами влади [10].

На національному рівні ці інтегровані структури можуть проводити власні наукові дослідження, спрямовані на розв'язання актуальних питань діяльності галузі, здійснювати широке впровадження наукових розробок у виробництво, ефективніше залучати різні види ресурсів для реалізації своїх програм та досліджень.

Зараз все більше науковців та представників ділових кіл схилиються до необхідності створення кластерів. Алгоритм формування кластерних утворень наведений на рисунку 3.

Розглянемо більш детально такий механізм. На початковому етапі проводиться виявлення територій, найбільш схильних до кластерних утворень. Для більш ретельного аналізу використовується математико-статистичний підхід, на основі якого науковці проводять детальний розгляд даних, після чого можна визначити території з більшою схильністю до кластеризації. І тільки повний аналіз зв'язків між потенційними учасниками кластера дає поштовх до формування позитивних висновків про розвиток кластерних утворень. Необхідно розробити програми та поетапні плани розвитку кластера. Важливо провести оцінювання результатів діяльності програм кластерного розвитку і зробити висновки щодо можливості успішного функціонування кластерних утворень.

Для ефективного функціонування, кластерне утворення повинно постійно розвиватися. Статичний стан будь-якого об'єкта не можливий, оскільки, як свідчить практика, починається процес розпаду кластерів. Необхідно змінювати та розширювати інструменти фінансової і майнової підтримки кластерних ініціатив. Наша думка збігається з думкою багатьох науковців і передбачає використання таких заходів:

1) активізація інтеграційних процесів та впровадження кластерного підходу в тих галузевих і секторальних стратегіях розвитку, що розробляються на державному рівні, а також у державних і відомчих цільових програмах. При цьому буде забезпечено збільшення частки проектів, які фінансуються з урахуванням пріоритетів розвитку кластерів, а також тих, які відбираються на конкурсній основі;

2) внесення змін у правила надання підтримки суб'єктам малого підприємництва, які є потенційними учасниками кластерного утворення, що реалізує пріоритети економічного розвитку регіону;

3) розробка заходів з державної підтримки розвитку промислових та технологічних парків;

4) сприяння впровадженню вітчизняними підприємствами й організаціями системи менеджменту якості з метою вдосконалення ланцюжків доданої вартості;

5) розробка заходів державної підтримки створення інноваційних кластерів, спрямованих на реалізацію пріоритетних для регіону проектів з виконання дослідно-конструкторських і дослідно-технологічних робіт у рамках фінансування, передбаченого затвердженими державними цільовими програмами;

6) розвиток механізмів конкурсної підтримки прикладних досліджень, проектів приватно-державного партнерства у сфері інновацій і професійної освіти, що забезпечує передумови для розвитку кластерних проектів [15].

Рис. 3. Алгоритм формування кластерних утворень

Таким чином, успішний розвиток кластерних утворень має цілу низку особливостей на різних стадіях зародження та розвитку. На підготовчому етапі формування кластерів проводиться аналіз кадрового потенціалу, економічних показників діяльності підприємств, необхідності залучення кредитних ресурсів, аналіз інноваційно-інвестиційних процесів у регіоні, наявності попиту та пропозиції на продукцію на ринках усіх рівнів, здатності підприємств адаптуватися до ринкових умов, рівня державної підтримки кластерного утворення. Сам процес безпосередньо утворення кластера базується на повному аналізі витрат, спеціалізації виробництва, динаміки попиту та пропозиції, можливості залучення інвестицій, розробки бізнес-планів. Після детального попереднього вивчення проводиться факторний аналіз процесу виробництва продукції та попиту на неї, розробляються заходи мінімізації витрат на довготермінові періоди. На останньому етапі кластерного проектування основним завданням є вихід на міжнародні рівні, тобто створення транснаціональних кластерних утворень.

Класична методика (за М. Портером) виділяє 5 етапів формування кластерів:

- 1) виявлення підприємств як потенційних учасників кластерів;
- 2) виявлення діючих вертикальних зв'язків між підприємствами-учасниками кластера;
- 3) встановлення діючих горизонтальних зв'язків між підприємствами-учасниками кластера з врахуванням постачальників та факторів спеціалізації виробництва;
- 4) виявлення інфраструктури підприємств та інших установ як потенційних учасників кластера;
- 5) пошук державних та недержавних механізмів, організацій та інших засобів впливу на учасників кластера [16].

Крім того, слід зазначити, що у світовій практиці були сформовані такі основні форми стимулювання діяльності кластерних промислових систем, а саме:

- цільове фінансування (субсидії, позики), яке складає 50 % витрат нової продукції та технологій (США, Франція);
- надання позичок з виплатою та без виплати відсотків (Швеція);
- індивідуальні винахідники можуть безоплатно користуватися допомогою у веденні діловодства і звільняються від сплати мита (Німеччина, Нідерланди);
- якщо винахід має пряме відношення до економії енергії, то можлива відстрочка від сплати мита або повне звільнення від нього (Австрія);
- створення фондів впровадження інновацій з врахуванням можливого комерційного ризику (Німеччина, Англія, Франція, Нідерланди, Швейцарія);
- безкоштовні позички, що можуть досягати 50 % витрат на введення в дію нововведень (Німеччина);
- прямі цільові дотації на науково-дослідні розробки (майже у всіх розвинених країнах);
- для індивідуальних винахідників зменшення державних зборів (Австрія, США, Німеччина).

Процес кластеризації повинен проходити за безумовної участі держави, оскільки перехід до ринкової економіки – це не повна відмова від участі держави в господарській діяльності, а заміна методів централізованого державного управління методами державного економічного регулювання [1].

У підсумку зазначимо, що формування кластерних утворень на регіональному рівні має позитивний ефект для економіки регіону та всієї країни, оскільки збільшуються податкові надходження, з'являється вагомий інструмент взаємодії бізнесових структур і т. ін. Взаємодія всіх учасників об'єднання дає можливість підвищити ефективність і масштаби

ність процесу за рахунок диверсифікації ризиків та розширення способів інвестування, реалізувати ті проекти, які поодинокі здійснювати було б не економічно і недоцільно.

Основними факторами, що сьогодні стримують ефективний розвиток кластерних утворень, є: відсутність чіткого механізму формування кластерних утворень; низька якість управління під час формування кластерних утворень; низький рівень розвитку територіальних інтегрованих структур.

На нашу думку, головним стимулюючим чинником успішного розвитку кластерних утворень виступає політика держави. Процесам кластеризації повинна передувати пряма державна підтримка, яка передбачає:

- систему оподаткування та дотацій;
- розробку національної стратегії розвитку на основі кластеризації економіки;
- законодавчу базу для підтримки та розвитку кластерних утворень;
- забезпечення науково-дослідних інститутів, навчальних центрів та інших установ програмами для підготовки фахівців, що матимуть відношення до процесів кластеризації.

Висновки і пропозиції. Отже, для ефективного розвитку кластерних утворень у галузях економіки необхідно, перш за все, забезпечити дотримання механізму формування інтегрованих структур. Кластерна модель, створена на основі взаємовигідної інтеграції суб'єктів ринку, сприятиме їх швидкому та ефективному входженню в ринкове середовище.

Список використаних джерел

1. Буряк П. Ю. Державна підтримка інтеграційних процесів / П. Ю. Буряк // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 63-67.
2. Гайдуцкий П. И. Межотраслевые связи в агропромышленном комплексе / П. И. Гайдуцкий. – К.: Вища школа, 1988. – 192 с.
3. Економічна енциклопедія / [за ред. С. В. Мочерного]. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
4. Емельянов А. С. Региональная экономика: планирование, прогнозирование, управление / А. С. Емельянов, В. Ф. Беседин, Е. Д. Клименко и др. – К.: Наукова думка, 1989. – 270 с.
5. Зайончик Л. Г. Організація міжнародних перевезень вантажів / Л. Г. Зайончик, В. А. Ковальов. – К.: Укрінтеравтосервіс, 2003. – 157 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 192 с.
7. Мазур А. Г. Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління / А. Г. Мазур. – Вінниця: НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України, 2000. – 263 с.
8. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран: пер. с англ. / М. Портер; под ред. В. Д. Щетинина. – М.: МО, 1993. – 896 с.
9. Посібник з кластерного розвитку. – К., 2006. – 37 с.
10. Прайс В. Роль недержавної організації як рушія перетворень / В. Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 24-33.
11. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: Науково-популярні нариси у трьох томах. Т. II. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення / П. Т. Саблук. – К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
12. Сич Є. М. Системоутворюючі процеси регіонального розвитку / Є. М. Сич, І. О. Хоменко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. наук. пр. – Чернігів: ЧДТУ, 2007. – № 31. – С. 79-83.
13. Соколенко С. Кластери в глобальній економіці / С. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
14. Фактор Г. Л. Западная Европа: АПК и деревня / Г. Л. Фактор. – М.: Наука, 1977. – 280 с.
15. Федоренко В. Г. Концепція кластерної політики в Україні / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 5-15.
16. Porter, M. Clusters and the New Economics of Competition / M. Porter // World Economy. – 1998. – Vol. 76. – November-December. – P. 293-317.